

ПАДАЛКА
Сергій Семенович,
доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту історії України
НАН України
seriogap@ukr.net
(м. Київ)

КУЛЬТУРА ЯК ІДЕНТИФІКУЮЧИЙ УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО ЧИННИК: ІДЕОЛОГІЯ, ПОЛІТИКА, ТРАДИЦІЙНІ ЗАСОБИ (1960–1980-і роки)

Метою статті є аналіз змін ролі культури у розвитку українського села в останні десятиріччя радянської державності. На основі архівних матеріалів, набутоків попередників розглянуто основні тенденції забезпечення села закладами культури, охарактеризовано специфіку роботи працівників культури. Досліджено процес залучення сільського населення до художньої самодіяльності й театрального мистецтва та впливу на нього ідеологічних чинників. З'ясовано масштаби розбудови мережі клубних установ, відвідування їх сільським населенням. Висвітлено особливості забезпечення культурницьких потреб засобами кіно. Показана роль кіно, театрального мистецтва, художньої самодіяльності в повсякденні сільських трудівників.

З'ясовано, що серед проблем забезпечення села культурними надбаннями були намагання держави ствердити у свідомості суспільства комуністичні навіювання, що завдало великої шкоди ідентифікації села і селянства. Заідеологізованість роботи культпрацівників негативно позначалася на методах і формах діяльності, кадрового забезпечення закладів культури. Головною формою організації культурного життя на селі, дозвілля селянства була художня самодіяльність. Це дозволило створити умови для використання народного фольклору і масово залучати до самодіяльності широкі кола селян. На селах традиційною ставала діяльність самодіяльних художніх, вокальних, танцювальних, фольклорно-етнографічних колективів. В багатьох селах діяли творчі колективи професійних театрів.

Одним з найпопулярніших видів дозвілля було кіно, багато селян залюбки відвідували кіносеанси. Важливу роль у структурі проведення вільного часу селян відігравали клуби, які були основним осередком культурного життя села. Кіно було важливим явищем повсякденного життя мешканців українських сіл.

В окреслений період змінювалася функціональна роль кіно, воно все виразніше виступало засобом партійної пропаганди та показу тих позитивних змін, що відбувалися в радянській державі у різних сферах суспільного життя. У створенні кіно брав участь потужний цех кіномитців. Продукція кінематографа мала за мету пропагування радянського способу життя, показу його переваг на прикладі життя та побуту різних суспільних верств, у тому числі й селян.

Ключові слова: *культура, село, селянство, держава, політика, ідеологія, клуб, кіно, театр, мистецтво, пам'ятки культури.*

CULTURE AS AN IDENTIFIED UKRAINIAN VILLAGE FACTOR: IDEOLOGY, POLITICS, TRADITIONAL MEASURES (1960–1980s)

The purpose of the article is an analysis of changes in the role of culture in the development of Ukrainian villages in recent decades of Soviet statehood. On the basis of archival materials, the achievements of predecessors, the main tendencies of provision of villages by cultural institutions are considered, the specificity of the work of cultural workers is characterized. The process of attraction of rural population to the artistic amateur and theatrical art, and the influence on it of ideological factors is investigated. The scale of the development of a network of club institutions, visits to their rural population was determined. The features of provision of cultural needs by means of cinema are highlighted. The role of cinema, theatrical art, amateur performances in everyday rural workers is shown.

It was found out that among the problems of securing the village cultural assets were the attempts of the state to establish in the consciousness of society the communist suggestions, which caused great damage to the identification of the village and the peasantry. The ideologization of the work of cult workers affected the methods and forms of activity, staffing of cultural institutions. The main form of organization of cultural life in the countryside, leisure of the peasantry was amateur performances. This allowed the creation of conditions for the use of folk folklore and mass participation of amateurs in large circles of peasants. Activities of amateur art, vocal, dance, folklore and ethnographic groups became traditional in villages. In many villages there were creative collectives of professional theaters.

One of the most popular types of leisure was the cinema, many peasants were fond of attending film shows. Important role in the structure of leisure time peasants played clubs, which were the main focus of cultural life of the village.

For cinema was an important phenomenon of everyday life of the inhabitants of Ukrainian villages. In the defined period, the functional role of the cinema changed, it was the most expressive means of party propaganda, and the display of those positive changes that took place in the Soviet state in various spheres of public life. In the creation of the cinema took part a powerful Kinoetsky shop. The production of cinema was aimed at propagating the Soviet way of life, showing its advantages on the example of life and everyday life of various social strata, including peasants.

Key words: culture, village, peasantry, state, politics, ideology, club, cinema, theater, art, cultural monuments.

КУЛЬТУРА КАК ИДЕНТИФИЦИРУЮЩИЙ УКРАИНСКОЕ СЕЛО ФАКТОР: ИДЕОЛОГИЯ, ПОЛИТИКА, ТРАДИЦИОННЫЕ СРЕДСТВА (1960–1980 ГОДЫ)

Целью статьи является анализ изменений роли культуры в развитии украинского села в последние десятилетия советской государственности. На основе архивных материалов, достижений предшественников рассмотрены основные тенденции обеспечения села учреждениями культуры, охарактеризованы специфика деятельности работников культуры. Исследован процесс привлечения сельского населения к художественной самодеятельности и театрального искусства, и влияния на него идеологических факторов. Выяснено масштабы развития сети клубных учреждений, посещение их сельским населением. Освещены особенности обеспечения культурных потребностей средствами кино. Показана роль кино, театрального искусства, художественной самодеятельности в повседневной сельских тружеников.

Выяснено, что среди проблем обеспечения села культурными достижениями были попытки государства утвердить в сознании общества коммунистических внушений, что нанесло большой вред идентификации села и крестьянства. Заидеологизированность работы культработников негативно сказывались на методах и формах деятельности, кадрового обеспечения учреждений культуры. Главной формой организации культурной жизни на селе, досуга крестьянства была художественная самодеятельность. Это позволило создать условия для использования народного фольклора и массово привлекать к самодеятельности широкие круги крестьян. В селах традиционной становилась деятельность самодеятельных художественных, вокальных, танцевальных, фольклорно-этнографических коллективов. Во многих селах действовали творческие коллективы профессиональных театров.

Одним из самых популярных видов досуга было кино, многие крестьяне охотно посещали киносеансы. Важную роль в структуре проведения свободного времени крестьянами играли клубы, которые были основной ячейкой культурной жизни села. Кино было важным явлением повседневной жизни жителей украинских сел. В означенный период менялась функциональная роль кино, оно все явственнее выступало средством партийной пропаганды, показывало те позитивные изменения, которые происходили в советском государстве в различных сферах общественной жизни. В создании кино участвовал мощный цех деятелей киноискусства. Продукция кинематографа имела целью пропаганду советского образа жизни, показывала его преимуществ на примере жизни и быта разных общественных слоев, в том числе и крестьян.

Ключевые слова: культура, село, крестьянство, государство, политика, идеология, клуб, кино, театр, искусство, памятники культуры.

Традиційно, українське село протягом багатьох віків виступало, з одного боку в якості споживача високої культури, а з іншого, було творцем народної культури і її оберегом. Генетичною рисою української народної культури виступала селянськість. Проблема місця і ролі культури у самоідентифікації села дослідниками розглядалася лише фрагментарно. В 1960–2000-і роки до даної проблеми зверталось чимале число дослідників. Разом з тим, аналізувалися особливості проникнення радянських форм культури та зміни у народній традиційній культурі на селі. Для робіт В. Петренка, І. Рибачка, І. Романюка, О. Нікілева, Г. Кривчика, О. Григоренка, А. Поліщук, властивим був реалістично-критичний підхід у висвітленні культурного розвитку сіл України, розглядалися недоліки сфери культури, зміни в роботі клубів, бібліотек, політики держави в культурному будівництві тощо.

Радянська держава протягом 1960–1980-х років, плануючи культурну політику, намагалася підвищувати культурні засоби впливу на населення, формуючи відповідні ідейно-політичні якості сільського соціуму. Нерідко зусилля держави суперечили суспільним настроям і запитам. Клубні заклади для селян були основним місцем проведення дозвілля. Однією з головних форм організації культурного життя на селі, зокрема дозвілля селян була художня самодіяльність. Серед частини працівників сфери культури було чимало творчих особистостей, які сприяли не тільки збереженню духовних і культурних надбань, а й їх розвитку. В республіці щорічно зростали масштаби мистецької діяльності. В полі зору працівників культури були проблеми національної художньої культури народної творчості, свят, традицій. Характерною рисою цього періоду стала поява кращих пісенних та поетичних зразків народної творчості. На селі успішно розвивалося театральне мистецтво. При клубах, школах діяли народні театри, розраховані на широку глядацьку публіку. Крім того, сільські глядачі з цікавістю сприймали спектаклі обласних театрів.

Впродовж 1960–1980-х років особливого значення на селі набувало кіномистецтво. Керівництвом радянської держави воно використовувалося, як найбільш масове й найважливіше з мистецтв для пропаганди радянського способу життя. Зростала постійно кількість відвідувачів кіносеансів. У 1980-і роки був досягнутий найбільший показник відвідування кіносеансів на селі. Високими темпами розвивалася мережа кіноустановок.

У досліджувані роки послідовно штучно нарощувалось значення ідеологічного сектора сільської соціальної сфери (ленінських кімнат, червоних кутків, будинків культури, клубів, бібліотек), які фінансувались тоталітарною державою та виконували роль засобу закріплення радянської ідеології. Через них, крім того, що поширювалися корисні для трудівників села знання, активно нав'язувався новий стиль життя, спосіб мислення, комуністичні цінності.

Тоталітарна радянська держава, маючи монопольний вплив на духовну сферу суспільства, закувала її в ланцюги цензури, піддаючи постійному адміністративному тиску з тим, щоб спрямувати її розвиток у вигідному лише для неї руслі, пристосувати до потреб міфологеми «комуністичного будівництва». В таких умовах духовність як особлива форма життєдіяльності людей переставала бути засобом формування етнонаціональної самосвідомості. Культура як провідний засіб духовного самобудівництва особистості виявилась затиснутою в ідеологічні лещата. На селі вона розвивалась в особливих, відмінних від міських, умовах, була консервативнішою і міцно пов'язаною з національним корінням, обов'язково втілювала національний характер, національні етичні та естетичні ідеали. Політика тоталітарної держави у сфері культури села полягала не в розвитку основ архаїчних шарів селянської культури та духовних традицій, а в насадженні міського культурного впливу з тим, щоб прилучити селянство до досягнень здобутків масової культури.

Байдужість держави до духовних запитів сільського населення, залишкове фінансування сфери культури, недооцінка зміцнення її матеріальної бази, упущення в роботі з кадрами породжували значні проблеми в культурному розвитку села. Культурно-освітні заклади у центр діяльності ставили

агітаційно-масову роботу та підпорядковували її питанням політичної та трудової агітації населення, орієнтації на дострокове виконання планів. Якість її визначалася кількістю оформлених стендів, червоних кутків і т. п., де все поставало у райдужних тонах. Концентрація культурно-освітньої роботи у центральних закладах, що відбувалась внаслідок укрупнення сільськогосподарських підприємств, віддаляла масові форми дозвілля та публічні заходи від жителів тих сіл, що втрачали можливість розвитку.

У досліджувані роки увага державних органів спрямовувалась на забезпечення кожного села культурно-освітнім закладом. Незначні суми капіталовкладень, що виділялись державою на їх будівництво, освоювались на 50–60%, що фактично зводило нанівець участь її у цьому процесі. У 1980-ті роки колгоспам і радгоспам, які не мали змоги самостійно будувати нові приміщення, дозволялось пристосовувати для цих потреб пусті будинки та інші господарські будівлі. Господарства власними силами намагались будувати клуби й будинки культури. Протягом другої половини 1960-х років було введено в дію 5065 клубних приміщень [4, с. 261]. У 1970 р. на селі діяло 22 163 клубів, в тому числі 2787 колгоспних [6, с. 54]. Їхнє матеріально-технічне забезпечення залишалось слабким. У більшості клубних приміщень розміщувалися зал для глядачів та сцена, було мало кімнат для гурткової роботи, проведення художніх заходів. Продуктивність роботи закладів культури на селі не могла бути належно організована через низьку престижність праці культпрацівників. Державою практично не робились кроки щодо піднесення соціального і юридичного статусу культосвітпрацівників. Він мав безліч виробничих обов'язків, але його професійні права залежали від волі та примх керівників господарств. Низькою залишалась оплата праці: жодного разу протягом 1944–1978 рр. вона не підвищувалася, тоді як інші категорії працівників мали кількаразове її зростання. Мало хто дбав про житлові умови для молодих спеціалістів. Недостатня увага держави до культурно-масової діяльності господарств, низька заробітна плата працівників спричиняли високу їх плинність. У 1970 р. зарплата завідувача клубу становила 65 крб. (такою ж

була платня прибиральниці), не виплачувалась їм надбавка за вислугу років тощо.

Низьким залишався освітній рівень цих спеціалістів. Причому темпи їх підготовки суттєво відставали від підготовки спеціалістів з матеріального виробництва. Вони зорієнтовувались на розширення мережі середніх навчальних закладів культурно-освітнього профілю. На кінець 1970-х років з 12 593 завсільськими клубами лише 3552 (35%) були фахівцями, а з 6382 директорів і 5590 художніх керівників сільськими будинками культури фахову освіту мали відповідно 2441 і 2720 [1, с. 5–7]. Підготовку кадрів проводили Київський інститут культури з факультетами у Рівному та Миколаєві, Харківський інститут культури та 26 культурно-освітніх училищ. Налагоджувалась система підвищення кваліфікації кадрів. При Міністерстві культури УРСР діяв Інститут підвищення кваліфікації працівників культури, а в областях постійно діючі курси підготовки завідувачів сільських клубів із кількості осіб, які не мали спеціальної освіти. У 1975 р. підвищили кваліфікацію 28 тис. слухачів, із них у Всесоюзному інституті підвищення кваліфікації – 426; Республіканському – 955, на факультетах вузів – 410, на курсах, семінарах при обласних управліннях культури – 22,9 тис., народних університетах – 3, 3 тис. Разом із тим, ефективність такої роботи не завжди була належною. Особливо низьким залишався рівень перепідготовки при обласних управліннях культури, де допускалось багато формалізму, часто даремно витрачалися зусилля та кошти. Аби хоча б якимось забезпечити роботу клубних установ у деяких регіонах республіки, їх підготовка проводилась навіть при районних музичних школах. У середині 70-х років саме у такий спосіб у Коропському районі Чернігівської області на річних курсах без відриву від основного місця роботи готувались організатори гуртків художньої самодіяльності: баяністів, духових інструментів, танцювальних тощо. Навчальні заклади постійно переживали труднощі з формуванням контингентів студентів і учнів. Практика підготовки спеціалістів за рахунок колгоспів не давала необхідного результату. Виконками місцевих рад зобов'язували

колгоспи посилати своїх стипендіатів на навчання, в першу чергу, в сільськогосподарські, педагогічні, медичні, технічні навчальні заклади. У Київському інституті культури, де був найвищий – 71 відсоток прийому студентів із середовища робітників і колгоспників, серед 6 тисяч наявного складу лише 60 були колгоспними стипендіатами.

Випускники сільських шкіл просто жахалися тих матеріальних умов, які б могли випасти на їх плечі після здобуття такої спеціальності, а тому «ні за які гроші» їх не можна було «випхати» на навчання. Трапився навіть анекдотичний випадок, коли Запорізьке обласне управління культури направило до Київського інституту культури заявку на спеціаліста, обіцяючи йому заробітну плату у сумі 58 крб. Разом із тим, у республіці налагоджувався і позитивний досвід організації і забезпечення кадрами закладів культури. Чернівецька обласна Рада та 11 управлінь культури намагалося рухатися не за інерцією обставин, а за спеціально розробленим перспективним планом підготовки спеціалістів. Особлива увага приділялась їх розподілу: при цьому враховувалось побажання як районних відділів культури, так і самих випускників, внаслідок чого майже всі вони потрапляли до своїх сіл. Райвідділи в урочистій обстановці проводили посвяту молодих спеціалістів до лав культосвітніх працівників, для них організовувались фахові консультації викладачів навчальних закладів. Переважна кількість господарств Заставнівського, Новоселецького, Кельменецького, Вижницького, Сторожинецького районів встановлювали доплати 30–50% до заробітної плати. Керівники сільських клубних і бібліотечних установ вводились до складу номенклатурних працівників і райвиконкому. За високі показники в роботі директор сільського будинку культури с. Товтри Заставнівського району Р. Вовчук була удостоєна звання Заслужений працівник культури УРСР, завбібліотекою с. Ворничани Хотинського району В. Доманська обиралась депутатом облради. У цілому в республіці не було розроблено чіткого напрямку роботи з підготовки кадрів, існували протиріччя між загальним плануванням і конкретними потребами спеціалістів. Часто обласні й районні управління

культури, посилаючись на високу потребу у випускниках культосвітніх училищ, відмовляли у пропозиції вищих навчальних закладів брати кращих із них до себе на навчання. Вузи та середні спеціальні навчальні заклади не могли забезпечувати високу якість фахівців. Київський інститут культури мав слабку матеріальну базу: не було базового клубу, хореографічного й концертного залу. В інститутах працювало лише 10 докторів і 158 кандидатів наук, існувала гостра потреба у кадрах викладачів. З цілого ряду спеціальностей не було навіть кандидатів наук. Київський вуз не мав жодної спецради: захист дисертацій відбувався в Ленінграді. В республіці зі спеціальності «бібліотекознавство» не було жодного доктора наук. Вузи готували фахівців за двома спеціальностями і дев'ятьма спеціалізаціями: I – культурно-освітня робота: «організація й методика культурно-освітньої роботи», «режисура клубних масових видовищ», «режисура», «хореографія», «оркестрове диригування», «хорове диригування»; II – бібліотекознавство й бібліографія: «масові й наукові бібліотеки», «дитячі й шкільні бібліотеки», «технічні бібліотеки». Помітним було те, що навчальні заклади надавали перевагу спеціалізаціям, пов'язаним з художньою самодіяльністю. Поза їх увагою залишалися спеціальності з технічної творчості, незважаючи що у сільській молоді був великий інтерес до цієї галузі духовної діяльності. Ними не готувалися керівники гуртків, кіно-, фотолюбителів, кадри для дитячих секторів клубів, спеціалісти з економіки й планування культури. У навчальних програмах і планах, що розроблялись Міністерством культури СРСР, закладались суттєві диспропорції у розподілі годин, мало місця приділялось практичній роботі, соціологічним дослідженням, вивченню ефективності форм роботи. В Київському інституті культури не викладалась історія культури, на вивчення української й російської літератури виділялось відповідно 60 і 260 академічних годин [9, арк. 66–78].

З розподілених у 1970 р. на село випускників вищих і середніх спеціальних закладів культури за призначенням поїхали лише 32%. Інші перерозподілилися й залишилися працювати в містах. Робота багатьох клубів зводилася до

демонстрації фільмів і організації танців. Однак, навіть ці заходи могли проводити далеко не всі клуби. У 1966 р. в 1065 селах кінофільми не демонструвались взагалі (при цьому в 664 населених пунктах проживало від 300 до 500 чол., в 401 – понад 500 мешканців) [10, арк. 82–83].

Узагалі кінообслуговування на селі було налагоджено погано, бракувало спецавтотранспорту, фільми доставлялися попутними технічними засобами невчасно, абияк. Тематика кінофільмів, що потрапляли на сільський екран, була застарілою, а стрічки – до краю зношеними. Часто демонстрація нових фільмів проходила із запізненням. Сільські жителі проглядали фільми через 3–12 місяців після їх показу на міському екрані, репертуар складався на 50–60% із повторних фільмів [8, с. 238].

Радянською державою кіно розглядалось як метод маніпуляції суспільною свідомістю. Насичуючи сюжети фільмів потрібним соціальним змістом, пропагуючи досягнення ладу у виключно рожевих тонах, цим самим формувалось у пересічного селянина неадекватне сприйняття реалій життя, низький рівень матеріальних потреб, особливі форми морально-естетичних цінностей [2, с. 193].

Селяни не мали можливості користуватися тими ж культурними надбаннями, що й міські жителі. Тим паче регулярно за бажанням – відвідувати театри, концерти, музеї, виставки. Виїзні постановки українських професійних колективів носили спонтанний характер і аж ніяк не задовольняли потреб села. Наприклад, у 1966 р. лише в кожне третє село приїздив професійний театр, у кожне друге – концертний колектив. Їх відвідали відповідно кожний сьомий і кожний п'ятий селянин [12, арк. 55].

Не все благополучно було і з виступами професійних театральних колективів у сільській місцевості. За даними статистичної звітності сільські жителі мали можливість знайомитись з подібним мистецтвом в середньому один раз протягом року [7, с. 12]. Причини такої ситуації у тому, що трудівники села через незадовільне транспортне сполучення з містами, де працювали театри, не мали змоги їх відвідувати, а театральні колективи, у свою чергу, не

могли організувати свої виступи через відсутність для цього технічних можливостей. Театрами підбиралися такі форми роботи, що не потребували великої кількості акторів. Найчастіше це були творчі зустрічі кількох акторів на виробництві, мистецькі вечори, невеликі концерти, лекції. Театральні вистави, концертні програми, що ставились у сільських Будинках культури, клубах за своєю художньою якістю відрізнялись від стаціонарних показів. Вистави обирались з малою кількістю дійових осіб, оформлення пристосовувалось до малих сцен. В таких умовах суттєво змінювалися мізансцени, музичне оздоблення, постановка виходила свого роду з штучного ґатунку.

Актори провідних театральних колективів через труднощі із забезпеченням транспортними засобами, відсталість елементарних умов для підготовки до спектаклів у сільських клубах надавали переваги виступам у районних Будинках культури. Правліннями колгоспів саме сюди іноді організовувались підвезення сільських жителів. У 70-ті роки через такого роду перешкоди народний самодіяльний театр Пересічанського Будинку культури Дергачівського району Харківщини, двічі лауреат республіканських фестивалів самодіяльного мистецтва УРСР, не зміг показувати сільським трудівникам у і клубах свої вистави. Деяким театральним колективам Львівщини вдавалось у цьому напрямку проводити планомірну роботу з колгоспами й радгоспами. Колектив театру й балету ім. І. Франка і правління колгоспу ім. Жданова Кам'янсько-Бузького району співпрацювали в питаннях як матеріальних так і духовних. Керівники господарств брали участь у роботі художньої Ради театру, що дозволяло митцям пізнати життя і духовні потреби селян, і навпаки селянам – джерело творчості й багатства скарбів музично-театрального мистецтва. А львівський театр ім. М. Заньковецької практикував щонедільне підвезення на денні вистави глядачів із сіл області [13, арк. 107].

Незважаючи на складності буття, художня самодіяльність на селі ніколи не вгасала. Талановитих аматорів село народжувало з невичерпною силою. Щоправда, не завжди їхній хист піднімався до рівня великого мистецтва, не завжди їх вчасно помічали. У кінці 1960-х років на селі діяли 520 гуртків

образотворчого мистецтва, в яких брали участь 4,5 тис. самодіяльних художників, скульпторів, графіків [5, с. 9–16].

Серед трудівників села було немало таких самородків, які своєю творчістю збагатили духовну скарбницю всього українського народу, зокрема, колгоспник с. Болотне Іванківського району Київської області Ф. Примаченко. Його мистецькі твори «Кінь стоїть сумує, бо козак похований лежить», «Роман воли пасе», «Оксана несе воду» та інші в 1967 р. привернули увагу обласного будинку художньої творчості та Спілки художників України. Була організована персональна виставка художника-аматора у Київському музеї ім. Тараса Шевченка [3]. Проте, такі випадки не були поширеним явищем.

Водночас на селі мало місце порушення свободи совісті, активно здійснювалася атеїстична пропаганда тоталітарної держави. Закривались і руйнувалися церкви й монастирі, переслідувалася, особливо у західних областях, релігійна обрядовість. Подекуди населення намагалося чинити опір такого роду акціям. У 1965 р. у с. Давидівці, після того як керівники Кіцманського райвиконкому і Чернівецького обкому комсомолу зняли й розбили церковні дзвони, жіноча польова бригада п'ять днів відмовлялася виходити на роботу, доки винні не були покарані. Подібні випадки спостерігались і в інших областях. Станом на 1965 р. в УРСР було закрито 1100 церков і монастирів. Їхні приміщення, як правило, використовували потім під господарські потреби. Через це руйнувалася архітектоніка культових споруд. Траплялося, що ці пам'ятки історії та культури втрачалися безповоротно. Наприклад, із загальної кількості церков, закритих на Луганщині, 23 були перетворені на зернові склади, в 19 влаштувалися клуби, 10 були порожніми, у трьох розміщувалися дитячі садки, у двох – магазини; три церкви були розібрані, одна спалена [11, арк. 23, 51].

У 1960–1980-ті роки поглиблювалися проблеми культурного розвитку села. Створені державою заклади культури посилено підпорядковувалися завданням ідеологічної роботи. Сільські жителі мали звужені можливості користуватися здобутками високого мистецтва. Пересічний сільський житель

дедалі з творця національних культурних цінностей перетворювався на споживача масової культури.

Список використаних джерел та літератури

1. Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. Київ, 1977. № 3. С. 5–7.
2. Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. Київ, 1977. 428 с.
3. Медуниця М. Малює колгоспник Ф. Примаченко. *Сільські вісті*. 1967. 28 січ.
4. Народне господарство Української РСР у 1982 році. Статистичний щорічник. Київ, 1983. 383 с.
5. Петренко В. С., Шевченко Л. А. Вклад художньої інтелігенції міста в розвиток духовної культури українського села (1959–1968). *Український історичний журнал*. 1968. № 11. 16 с.
6. Українське село у 20–90-х роках ХХ століття (короткий історико-економічний нарис) / за ред. Л. Ю. Беренштейна, П. П. Панченка. Київ, 1998. 122 с.
7. Фтомов Г. С., Великохатько А. Т. Социально-экономические проблемы развития села. Київ. 1988. 322 с.
8. Фтомов Г. С., Проблеми сукупності витрат праці і їх ефективності в сільському господарстві: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.05 / АН УРСР; Ін-т економіки. Київ, 1977. 43 с.
9. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 755. Арк. 66–78.
10. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 13. Спр. 46–43. Арк. 82–83.
11. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 13. Спр. 745. Арк. 23, 51.
12. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 22. Спр. 1099. Арк. 55.
13. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 754. Арк. 107.

References

1. (1977). *Zbirnik postanov i rozporiadjen ýriady Ýkraïnskoï Radianskoï Sotsialistichnoï Respýblyki* [Collection of resolutions and orders of the Government of the Ukrainian Soviet Socialist Republic]. Kyiv, 3, 5–7. [in Ukrainian].
2. (1977). *Zbirnik zakoniv ta rozporiadjen robotnicho-selianskogo ýriady Ýkraïni* [Collection of laws and orders of the workers and peasants government of Ukraine]. Kyiv. 428. [in Ukrainian].
3. Medýnitsia, M. (1967). *Malye kolgospnik F. Primachenko* [Draw a farmer F. Prymachenko]. *Silski visti* [Village news]. January, 28. [in Ukrainian].
4. (1983). *Narodne gospodarstvo Ýkraïnskoï RSR ý 1982 rotsi. Statistichnu orichnik* [National Economy of the Ukrainian SSR in 1982. Statistical Yearbook]. Kyiv. 383. [in Ukrainian].
5. Petrenko, V. S. and Shevchenko, L. A. (1968). *Vklad hýdojnoï inteligentsii mista v rozvitok dýhovnoï kýltýri ýkraïnskogo sela (1959–1968)* [The contribution of the artistic intelligentsia of the city to the development of the spiritual culture of the

Ukrainian village (1959–1968)]. *Ýkraïnsku istorichnu jýrnal* [Ukrainian Historical Magazine]. 11, 16. [in Ukrainian].

6. Berenshtein, L. Iý. and Panchenko P. P. (1998). *Ykraïnske selo ý 20–90-h rokah XX stolittia (korotku istoriko-ekonomichnu naris)* [Ukrainian village in the 20-90-ies of XX century (short historical and economic essay)]. Kyiv, 122. [in Ukrainian].

7. Ftomov, G. S. and Velikohatko, A. T. (1988). *Sotsialno-ekonomicheskie problemy razvittia sela* [Socio-economic problems of rural development]. Kyiv. 322. [in Russian].

8. Ftomov, G. S. (1977). *Problemi sýkýpnosti vitrat pratsi i ih efektyvnosti v silskomý gospodarstvi : avtoref. dis. ... d-ra ekon. Naýk : 08.00.05 / AN ÝRSR ; In-t ekonomiky* [Problems of the combination of labor costs and their efficiency in agriculture : author's abstract. dis ... Dr. Econ. Sciences : 08.00.05 / Academy of Sciences of the USSR ; Institute of Economics]. Kyiv. 43. [in Ukrainian].

9. TsDAVO of Ukraine, f. 1, op. 22, spr. 755, ark. 66–78. [in Ukrainian].

10. TsDAVO of Ukraine, f. 2, op. 13, spr. 46–43, ark. 82–83. [in Ukrainian].

11. TsDAVO of Ukraine, f. 2, op. 13, spr. 745, ark. 23, 51. [in Ukrainian].

12. TsDAVO of Ukraine, f. 27, op. 22, spr. 1099, ark. 55. [in Ukrainian].

13. TsDAVO of Ukraine, f. 1, op. 22, spr. 754, ark. 107. [in Ukrainian].

Рецензент:

Щебетюк Н.Б., д.і.н., с.н.с.

Надійшла до редакції 13.09.2018 р.